

Καθήκοντα του Βασιλέως και του Πατριάρχου στην «Εισαγωγή» του Βασιλείου Α΄.

Γράφει ο Μάριος Νοβακόπουλος – Διεθνολόγος, μεταπτυχιακός φοιτητής
Βυζαντινής Ιστορίας.

Οι σχέσεις μεταξύ Εκκλησίας και πολιτείας – βασιλείας στο Ανατολικό Ρωμαϊκό κράτος έχουν υπάρξει διαχρονικά από τα δημοφιλέστερα θέματα μελέτης, καθώς όχι μόνο αποτελούν κομβικό σημείο για την κατανόηση της ιστορίας, της ταυτότητας και της ιδεολογίας της αυτοκρατορίας, αλλά εντάσσονται και στον ευρύτερο διάλογο για την αλληλεπίδραση ή διαχωρισμό ιερού και κοσμικού στον χριστιανικό και μεταχριστιανικό κόσμο. Αναλόγως το υπόβαθρο και την οπτική του βυζαντινολόγου, η αυτοκρατορία έχει ονομασθεί κράτος θεοκρατικό, καισαροπαπικό ή λαϊκό με επίσημο θρησκεία. Οι λέξεις αυτές, πέρα από τον περιγραφικό ρόλο που έχουν, συχνά είναι εντονότατα αξιακά φορτισμένες, και η επιλογή τους δηλώνει εμμέσως αποδοκιμασία ή έπαινο της Ανατολικής Ρώμης κατά τα σύγχρονα κριτήρια.

Οι πηγές αυτών των ερευνών προκύπτουν από το σύνολο των διαθεσίμων δεδομένων, όπως η νομισματική, η εικονογραφία, η ιστοριογραφία, η νομοθεσία και ειδικευμένα συγγράμματα περί βασιλείας (κάτοπτρα ηγεμόνος). Ιδιαίτερα σημασία έχει εάν η πηγή αυτή αποτελεί δημιούργημα της βασιλικής εξουσίας, της επισήμου ιεραρχίας ή ενός παρατηρητού, ή αν αποτελεί απλώς γραμματειακό έργο ή νόμος του κράτους. Με όλη την σύνδεση τους (ήτις έχει περιγραφεί με τους όρους «συμφωνία» ή «συναλληλία»), Εκκλησία και πολιτεία βρίσκονταν συχνά σε ανταγωνισμό για διάφορα θεολογικά ή διαχειριστικά ζητήματα, με τον κάθε παράγοντα να προσπαθεί να τεκμηριώσει την ανεξαρτησία ή την ανωτερότητα του από τον άλλο. Η ιδεολογική αυτή διαφοροποίηση γινόταν ιδιαίτέρως αισθητή σε περιόδους ανοικτής θρησκευτικής αντιπαραθέσεως, όπως κατά την Εικονομαχία.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το προοίμιο της «Εισαγωγής» (παλαιότερα ονομαζομένης ως «Επαναγωγής»), του μεγάλου νομοθετικού έργου του θεμελιωτού της Μακεδονικής δυναστείας Βασιλείου Α' (867-886). Ο δεύτερος και ο τρίτος τίτλος πραγματεύονται τα «περί βασιλέως» και «περί πατριάρχου» αντιστοίχως, εκθέτοντας τις βασικές αρχές που χαρακτηρίζουν την φύση και δράση αυτών των υψίστων αξιωμάτων Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, άρα και ολοκλήρου της ανθρωπότητας. Ακόμη σημαντικότερα, οι τίτλοι αυτοί αποτελούν, πρεσβεύουν οι ιστορικοί, συγγραφή του πατριάρχου Φωτίου του Μεγάλου, μίας από τις πλέον ισχυρές και πολυδιάστατες προσωπικότητες που διακόνησε τον αρχιερατικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Φώτιος έμεινε γνωστός όχι μόνο για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων και την κλασική του παιδεία, αλλά και για την σύγκρουση του με τον πάπα της Ρώμης με αφορμή το κανονικό ή μη της εκλογής του. Υπερασπίζοντας το αυτόνομο του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, αλλά και αποκρούοντας τις λατινικές απόπειρες για διείσδυση στην νεότευκτη βουλγα-

ρική Εκκλησία, ο Φώτιος αναπόφευκτα έλαβε τον χαρακτήρα πολιτικού προσώπου. Με την άνοδο του στην εξουσία ο Βασίλειος καθάιρεσε τον Φώτιο και επανέφερε τον καθαιρεθέντα πατριάρχη Ιγνάτιο, σε μία κίνηση συμφιλίωσης με την παποσύνη. Παρ' όλα αυτά στον Φώτιο ανατέθηκε η διδασκαλία των βασιλοπαίδων, μαζί με την σύνταξη του τμήματος αυτού της «Εισαγωγής». Το 877, μετά τον θάνατο του Ιγνατίου, επανήλθε στην πατριαρχική θέση, μέχρι να τον εξορίσει οριστικά ο Λέων ΣΤ' ο Σοφός το 886.

Τα όσα θα δούμε ευθύς αμέσως αποτελούν συνοπτικό αλλά σαφές δείγμα της βασιλικής και θρησκευτικής ιδεολογίας της αυτοκρατορίας, όπως τα είδε ένας πατριάρχης. Είναι όμως απαραίτητο να σημειώσουμε πως ο διάδοχος του Βασιλείου, Λέων ΣΤ' (886-912) δεν ενέκρινε την ερμηνεία του Φωτίου για τα περί βασιλείας και ιεροσύνης. Αμέσως με την άνοδο του στο θρόνο ο βασιλεύς εξόρισε τον Φώτιο στην Αρμενία, όπου και πέθανε. Μέχρι και σήμερα υπάρχει διχογνωμία εάν η «Εισαγωγή» τελικά εκδόθηκε ως νόμος του κράτους, ή εάν δεν έλαβε αυτοκρατορική έγκριση, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται ως διδακτικό εγχειρίδιο για τους φοιτητές της νομικής.

Περί βασιλέως.

«Βασιλεύς εστίν έννομος επιστασία, κοινόν αγαθόν πάσι τοις υπηκόοις, μήτε κατ' αντιπαθείαν τιμωρών, μήτε κατά προσπαθείαν αγαθοποιών, αλλ' ανάλογός τις αγωνοθέτης τα βραβεία παρεχόμενος»

Ο περί βασιλέως τίτλος ξεκινά (κεφάλαιον α') με έναν μικρό ορισμό του βασιλικού θεσμού. Ο αυτοκράτορας επιστατεύει, προΐσταται του κράτους σύμφωνα με το νόμο – τον οποίον μεν εκδίδει αλλά και στον οποίο υπόκειται, αν δεν θέλει να λογίζεται σαν τύραννος. Η εμφάνιση του βασιλέως ως «κοινού αγαθού» δημιουργεί έναν παραλληλισμό με την έκτη Νεαρά του Ιουστινιανού, ο οποίος ονομάζει ιεροσύνη και βασιλεία «μέγιστα εν

ανθρώποις... δώρα Θεού παρά της άνωθεν δεδομένα φιλανθρωπίας». Το στέμμα υπάρχει για το καλό όλων, όλης της κοινωνίας και όλης της αυτοκρατορίας. Ο ορισμός της βασιλείας ως «εννόμου επιστασίας» δείχνει μία απόκλιση από την ελληνιστική και αρχαία ρωμαϊκή παράδοση, κατά την οποία ο βασιλεύς υπερέχει των νόμων και μόνο από συνειδητή επιλογή τους υπακούει.

Είναι πολύ σημαντικό που στην αρχή του τίτλου γίνεται λόγος για το πως πρέπει να ανταμείβει και να τιμωρεί ο βασιλεύς, όχι από προκατάληψη αλλά κατ' αναλογίαν, δηλαδή δικαιοσύνη. Ο προηγούμενος της βασιλείας τίτλος της «Εισαγωγής», άλλωστε, λέγεται «περί νόμου και δικαιοσύνης», η οποία ορίζεται ως «σταθηρά και διηνεκής βούλησις εκάστω τω ίδιον απονέμουσα δίκαιον». Η δικαιοσύνη, μαζί με την φιλανθρωπία, ήταν τα κορυφαία και απαραβάτα χαρακτηριστικά του αυτόκράτορος. Παρακάτω (κεφάλαιον γ') αναφέρεται η ευεργεσία ως βασική αποστολή του, ενώ οι νόμοι πρέπει να ερμηνεύονται «φιλαγάθως» (κεφάλαιον η'). Το πρωτείο του νόμου όπως εκφράζεται στην «Εισαγωγή» έχει ερμηνευθεί ως προσπάθεια του Φωτίου να τον απομακρύνει από τον αυτοκράτορα.

Το επόμενο χωρίο (κεφάλαιον β') θεωρεί τον «σκοπόν» του βασιλέως κατ' αρχήν στρατιωτικό: η «δι' αγαθότητος φυλακή και ασφάλεια» των «όντων και υπάρχόντων», «των απολλωλότων δι' αγρύπνου επιμελείας η ανάληψης», μαζί με την απόκτηση όσων λείπουν και το κράτος χρειάζεται «διά σοφίας και δικαίων τροπαίων και επιτηδευμάτων». Σε εκείνες τις εποχές ο αρχηγός της πολιτείας ήταν και αρχηγός του στρατού – όχι μόνον εθιμοτυπικά (Ελλάδα) ή πολιτικά (ΗΠΑ), αλλά και επιχειρησιακά. Οι περισσότεροι βασιλείς οδηγούσαν τους άνδρες τους στον πόλεμο, συχνά δε από την πρώτη γραμμή. Ας μην ξεχνάμε ότι ο ρωμαϊκός τίτλος που κατέληξε να σημαίνει τον βασιλέα – αυτόκράτορα, *imperator* (εξ ου και το *imperium*, *empire*), σημαίνει στρατηγός. Ακόμη και όσοι δεν μετείχαν αυτοπροσώπως σε

εκστρατείες, όπως ο Ιουστινιανός, είχαν τον πόλεμο και την άμυνα ως πρώτα μελήματα. Ο βασιλεύς λοιπόν εξασφαλίζει όσα κατέχει την δεδομένη στιγμή, ανακαταλαμβάνει τα απωλεσθέντα (θεωρητικά τα πάντα από την Βρετανία ως την Αίγυπτο), και ό,τι άλλο χρειαστεί για την ευημερία και ασφάλεια του κράτους.

Το κεφάλαιον δ' ανοίγει το πιο ενδιαφέρον για την ανά χείρας ανάλυση θέμα, την σχέση του βασιλέως με τα θρησκευτικά. Ο βασιλεύς έχει καθήκον «εκδικείν και διατηρείν», κατά σειρά, την Αγία Γραφή, τα «παρά των επτά αγίων συνόδων δογματισθέντα» και τους «εγκεκριμένους ρωμαϊκούς νόμους». Ενδιαφέρον έχει το ότι ιεραρχικώς οι όμοι του κράτους βρίσκονται τρίτοι και τελευταίοι, ύστερα από τα δόγματα της Ορθοδόξου πίστεως. Εξυπονοείται εδώ κάποιο θεολογικό θεμέλιο της Ρωμανίας, η οποία πριν και πάνω από όλα είναι χριστιανική κοινότητα και ύστερα κοσμική πολιτεία – τουλάχιστον στο μυαλό του Φωτίου. Το επόμενο κεφάλαιο υπογραμμίζει την ανάγκη ο βασιλεύς να είναι «επισημότατος εν ορθοδοξία και ευσεβεία... εν ζήλω θείω διαβόητος», να ζει δηλαδή χριστιανικά και να το δείχνει δημοσίως, αποτελώντας φωτεινό παράδειγμα για τον λαό, πως ως και ο ανώτατος άρχων και κοσμοκράτωρ υπόκειται ευλαβικά στον Δεσπότη Χριστό και το Ευαγγέλιο Του. Στη συνέχεια αναφέρονται συγκεκριμένα θεολογικά σημεία που οφείλει να πρεσβεύει ο βασιλεύς, όπως το ομοούσιον και αδιαίρετον της Αγίας Τριάδος, καθώς και την διττή φύση, θέληση και ενέργεια του Υιού – Ιησού Χριστού (αποκρούοντας τον Αρειανισμό, τον Μονοφυσιτισμό, τον Μονοθελητισμό και τον Μονοενεργητισμό).

Πέρα από το να βγάλουμε συμπεράσματα από τι γράφει εδώ ο Φώτιος, μπορούμε να κάνουμε το ίδιο με βάση όσα παραλείπει. Ο βασιλεύς φαίνεται ως ένα λαϊκό πρόσωπο εκτός εκκλησιαστικής ιεραρχίας, το οποίο υπόκειται στα θεία διδάγματα και υποχρεούται να τα προασπίζει. Δεν αφήνεται περιθώριο για την συμμετοχή του στην διαμόρφωση των ή στην

εσωτερική διακυβέρνηση της Εκκλησίας, πολλώ δε στην παλαιότερα αξίωση να θεωρείται η βασιλεία ένα ιδιόμορφο ημι-ιερατικό αξίωμα. Οι εποχές που ο εικονομάχος Κωνσταντίνος Ε΄ διεκήρυσσε «βασιλεύς ειμί και ιερεύς» έχουν παρέλθει ανεπιστρεπτί.

Περί πατριάρχου.

Ο τρίτος τίτλος ξεκινά από την πρώτη περίοδο αποφασιστικά και προκλητικά, με μία δήλωση που δίχως άλλο θα ενόχλησε σφοδρά τον Βασίλειο ή τον Λέοντα: εάν τελικά η «Εισαγωγή» απορρίφθηκε, το χωρίο αυτό θα έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Το κεφάλαιον α΄ ορίζει τον οικουμενικό πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως «εικόνα ζώσα Χριστού και έμψυχον». Εδώ ο Φώτιος, κυριολεκτικώς «ευλογώντας τα γένια του», αντιστρέφει μία αρχαία και δημοφιλή έκφραση του αρχικώς αφορούσε τον βασιλέα. Πρώτα από τον Ευσέβιο, επίσκοπο Καισαρείας και συγγραφέα της «Εκκλησιαστικής Ιστορίας» προκύπτει τέτοιος χαρακτηρισμός για τον Μέγα Κωνσταντίνο, που από εκεί και ύστερα επεκτείνεται στους διαδόχους του. Στην αυτοκρατορική ιδεολογία το αντίστοιχον του Θεού στη Γη δεν είναι ο πατριάρχης, αλλά ο βασιλεύς. Όπως ο Θεός είναι η κορυφή της ουρανίου ιεραρχίας, ο βασιλεύς είναι της ιεραρχία των ηγεμόνων και εθνών. Εδώ λοιπόν, αν και ο Φώτιος τοποθετεί τιμητικά τον περί βασιλέως τίτλο πριν εκείνον του πατριάρχου, ουσιαστικά αποκόπτει το στέμμα από το Θείο (αντίθετα με το πρότυπο, φερ' ειπείν, της Παλαιάς Διαθήκης), το οποίο «κατέρχεται» απευθείας στην Εκκλησία, εκ της οποίας προκύπτει η πίστη την οποία οφείλει να ακολουθήσει μέχρι κεραίας ο βασιλεύς. Εδώ υπάρχει αντίθεση με την προαναφερθείσα ιουστινιάνειο Νεαρά, όπως ιεροσύνη και βασιλεία είναι αμφότερα άνωθεν δώρα. Ως εικόνα Θεού απεικονίζεται από τον Άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή ο αρχιερεύς Μελχισεδέκ, βιβλική προτύπωση του Χριστού, κάτι που δίνει στο πατριαρχικό αξίωμα

ακόμη μεγαλύτερο κύρος. Για τον βυζαντινολόγο Steven Runciman, οι διατυπώσεις του Φωτίου «ταιριάζουν μάλλον σε ένα Ρωμαίο ποντίφηκα παρά σε έναν Βυζαντινό ιεράρχη».

Οι «σκοποί» του πατριάρχου είναι κατ' εξοχήν πνευματικοί. Να διαφυλάξει «ευσεβεία και σεμνότητι βίου» το ποίμνιο που του παρέδωσε ο Θεός, να επαναφέρει στην Ορθοδοξία του αιρετικούς, να φέρει στην πίστη τους αλλοθρήσκους μέσα από το καλό παράδειγμα. Τελικός στόχος είναι η σωτηρία των ψυχών του χριστεπώνυμου πληρώματος, για την οποία ο πατριάρχης πρέπει να ζει χριστιανικά, σταυρωμένος για τον κόσμο όπως edίδαξε ο Απόστολος Παύλος. Οφείλει να διδάσκει, να ελέγχει όσους απειθούν στα θεία κελεύσματα και να συνδυάζει πραότητα και δικαιοσύνη, αντιμετωπίζοντας ισότιμα «υψηλούς τε και ταπεινούς». Για τα θέματα «αληθείας και εκδικήσεως» των δογμάτων έχει καθήκον να ομιλεί με παρρησία στον βασιλέα, δίχως να αισχύνεται από το αξίωμα του (κεφάλαια γ', δ'). Εδώ ο Φώτιος συνεχίζει την μακρά παράδοση πολλών πατριαρχών και λοιπών κληρικών οι οποίοι, ερχόμενοι αντιμέτωποι με την βασιλική αυθαιρεσία ή την προώθηση αιρέσεων, δεν edίστασαν να κατακρίνουν τον κοσμικό αφέντη τους, από τον Αμβρόσιο Μεδιολάνων μέχρι τον Ιωάννη Χρυσόστομο και τον Θεόδωρο Στουδίτη. Ξεκαθαρίζει δε ότι «των ψυχικών απάντων η πρόνοια τω πατριάρχη ανάκειται» (κεφάλαιον ια'), όπως και «πασών των μητροπόλεων και επισκοπειών, μοναστηρίων τε και εκκλησιών η πρόνοια και η φροντίς» (κεφάλαιον ι'). Τα εσωτερικά λοιπόν της Εκκλησίας αποκόπτονται από την βασιλική αρμοδιότητα.

Το σχίσμα με την Ρώμη έχει αφήσει ισχυρή εντύπωση στον Φώτιο, ο οποίος δεν χάνει την ευκαιρία να διατρανώσει το κύρος του πατριαρχικού θρόνου, όστις «βασιλεία επικοσμηθείς ταις συνοδικαίς ψήφοις πρώτος ανερρήθη» (κεφάλαιον θ'). Αυτό το οποίο ουσιαστικά ο ίδιος etόνισε στις εγκυκλίους του εν όσω ήταν πατριάρχης, edώ αποπειράται να εισάγει στην ρωμαϊκή νομοθεσία.

Το κεφάλαιον η' του τίτλου δίνει ένα ωραίο σχήμα, με το οποίο εικονίζεται το όλον της πολιτείας κατά την δημοφιλή στην αρχαιότητα και τον μεσαίωνα μορφή του σώματος:

«Της πολιτείας εκ μερών και μορίων αναλόγως τω ανθρώπω συνισταμένης, τα μέγιστα και αναγκαιότατα μέρη βασιλεύς εστί και πατριάρχης, διο και η κατά ψυχήν και σώμα των υπηκόων ειρήνη και ευδαιμονία βασιλείας εστί και αρχιεροσύνης εν πάσιν ομοφροσύνη και συμφωνία».

Το απόσπασμα αυτό μπορεί να αλλάξει ολόκληρο το πλαίσιο της αναλύσεως μας – δεν υφίσταται διάκριση Εκκλησίας και πολιτείας κατά την σύγχρονο έννοια. Υπάρχει ένα σώμα της πολιτείας, του οποίου όργανα είναι ο βασιλεύς και ο πατριάρχης. Είναι γενικά αποδεκτό πως στην Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία γινόταν διάκριση βασιλείας και πολιτείας (όπως και της βασιλείας από τον εκάστοτε βασιλέα), άρα θα ήταν ορθότερον να γίνεται λόγος περί σχέσεων βασιλείας και Εκκλησίας. Χαρακτηριστική είναι η διάκριση καθηκόντων: ο αυτοκράτωρ εργάζεται για την ευδαιμονία και την ειρήνη των υπηκόων του, ο πατριάρχης για την ομόνοια κατά τα θρησκευτικά.

Επίλογος.

Η διάκριση ρόλων βασιλέως και πατριάρχου από τον Φώτιο υπήρξε μία απόπειρα ανεξαρτητοποιήσεως της Εκκλησίας από το στέμμα, η οποία είχε νωπές τις μνήμες της Εικονομαχίας. Με τον τρόπο της αποτελεί πρόδρομο της επομένης αντιστοίχου δοκιμής της ιεραρχίας, από τον πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο στα μέσα του 11ου αιώνας. Το προτεινόμενο καθεστώς θα απέτρεπε τις προστριβές και την σύγχυση των αρμοδιοτήτων, προφυλάσσοντας την αγνότητα του δόγματος από την πολιτική σκοπιμότητα ή τυχόν κακοδοξία του μονάρχου. Κάτι τέτοιο ποτέ δεν επετεύχθη πλήρως. Από την άλλη θα έδινε μεγάλη εξουσία στον πατριάρχη να ψέγει τον αυτοκράτορα και να τον αμφισβητεί εφ' όσον ξεπερνούσε τα θρησκευτικά όρια. Κάτι

τέτοιο ποτέ δεν επετεύχθη πλήρως. Ποτέ οι βασιλείς δεν έπαυσαν να αλλάζουν κατά το δοκούν πατριάρχες, συχνά δε αντικανονικά, ή να αποπειρώνται να αλλάξουν τα πιστεύω της Εκκλησίας – πιο γνωστό παράδειγμα μετά την εποχή των Φωτίου και Βασιλείου Α΄ είναι οι ενωτικές με την παποσύνη προσπάθειες των Παλαιολόγων. Η συνύπαρξη όμως των δύο θρόνων στην ίδια πόλη, η γενική δέσμευση των βασιλέων στα ορθόδοξα δόγματα και η μη ύπαρξη στην Ορθόδοξη Εκκλησία κοσμικών αξιώσεων αντιστοιχών με εκείνων της Λατινικής (θεωρία δύο ξιφών, παποκαισαρισμός) προφύλαξε τον «βυζαντινό» κόσμο από κρίσεις αναλόγους με την Έριδα της Περιβολής, όπως και από την ανάπτυξη μίας οξείας αντιπαραθέσεως «Αθηνών και Ιεροσολύμων» που χαρακτήρισε την Δύση επί πολλούς αιώνες.

ΠΗΓΕΣ :

Πρωτογενείς :

Jus Graecoromanum Corpus Iuris Civilis

Βοηθήματα :

Ελένη Γλύκατζη Αρβελέρ, Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Αντώνης Καλδέλλης, The Byzantine Republic.

Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, Το Βυζαντινό Κράτος.

Ευδιξία Χονδραντώνη, Εσωτερική Πολιτική Βασιλείου Α΄.

Steven Runciman, Η Βυζαντινή Θεοκρατία.

Gilbert Dagron, Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium.

Πηγή : www.antibaro.gr/article